

DVAJSET LET INŠTITUTA ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO

Janja Žitnik

Med vrsto letnic, ki so zarisale vidne ločnice v zgodovini sistematičnega raziskovanja slovenskega izseljenstva, ni težko razpoznati tiste, ki beleži rojstvo Inštituta za slovensko izseljenstvo. Letos praznuje dvajsetletnico svojega obstoja. V tem poročilu o njegovem dosedanjem delovanju bo govora predvsem o ljudeh, ki ga predstavljajo, o vrstah in oblikah njihovih dejavnosti in manj o raziskovalnih vsebinah, saj je tematski spekter njihovega raziskovalnega dela tako širok, da bi vsebinsko orientirano poročilo krepko prekoračilo primerni obseg jubilejnega članka. Uvodoma pa vendarle želim nameniti nekaj besed tudi okoliščinam in pobudam, ki so privedle do ustanovitve Inštituta.

16. septembra 1981 je dr. Ivo Fabinc, tedanji rektor Univerze v Ljubljani, v otvoritvenem govoru ob začetku mednarodnega simpozija o Louisu Adamiču med drugim poudaril: »Za našo univerzo predstavlja sedanji znanstveni simpozij veliko obvezo, da bo spodbujala in podpirala nadaljnje znanstveno raziskovanje življenja in dela Louisa Adamiča, v širšem smislu pa zgodovino našega izseljenstva, katerega prvi znanstveni preučevalec in vidni predstavnik je bil prav on sam.«¹ Tudi drugi udeleženci so skupaj z glavnim organizatorjem simpozija prof. dr. Janezom Stanonikom izpostavili potrebo po sistematičnem raziskovanju slovenskega izseljenstva, pri čemer naj ne bi šlo le za oživitev nekdanjih dejavnosti na tem področju, ki so desetletje pred tem večinoma usahnile, temveč za mnogo širše zastavljeno interdisciplinarno programsko zasnovo dela. Pobuda je rodila sadove: že nekaj mesecev zatem, leta 1982, je bil ustanovljen Inštitut za izseljenstvo pri SAZU. Vodil ga je upravnik dr. Janez Stanonik (njegovo vlogo pri razvoju Inštituta sem predstavila v prejšnji številki te revije), znanstvenemu svetu inštituta pa je predsedoval akademik dr. Fran Zwitter.

Da je bil Inštitut ustanovljen pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, je razumljivo, saj je v šestdesetih letih prav tam deloval njegov predhodnik – Študijski center za zgodovino slovenskega izseljenstva. Kljub temu, da Študijski center ni imel svojih prostorov in redno zaposlenih raziskovalcev, je od ustanovitve 18. junija 1963 pa do konca šestdesetih let, ko je njegovo delo postopoma zamrlo, s pomočjo zunanjih/in občasnih sodelavcev uspešno uresničil del zastavljenih nalog, zlasti v okviru izdelave bibliografije izseljenskega tiska, pregleda arhivskih virov za zgodovino izseljenstva in

¹ Otvoritveni govor dr. Iva Fabince, rektorja Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, *Louis Adamič: Simpozij/Symposium*, ur. Janez Stanonik, Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, 1981, 5.

statističnih podatkov o izseljevanju s slovenskega etničnega ozemlja od srede 19. stoletja do 1. svetovne vojne.²

Leta 1982 je novoustanovljeni Inštitut za izseljenstvo dobil svoje prostore v poslopiju predsedstva SAZU in sprva nadaljeval delo svojega predhodnika, predvsem zbiranje in urejanje gradiva (izseljenske periodike, zapuščin posameznih izseljencev, društvenih in župnijskih arhivov ipd.). Že leta 1983 je Inštitut tudi formalno postal osrednji slovenski dokumentacijski center za zbiranje arhivskega gradiva o slovenskih izseljencih, delo v arhivu in dokumentaciji pa je v celoti opravljala honorarna sodelavka gospa Mila Šenk, nekdanja urednica *Slovenskega (izseljenskega) koledarja*. Konec naslednjega leta se je na Inštitutu začasno zaposlila sociologinja dr. Silva Mežnarič, leto dni pozneje pa še mlada raziskovalka izseljenske književnosti Janja Žitnik.³

Leto 1986 je bilo za delovanje Inštituta prelomno leto. Njegov upravnik akademik dr. Janez Stanonik je tega leta v sodelovanju z upravo Znanstvenoraziskovalnega centra (ZRC) SAZU uresničil formalno vključitev Inštituta v sklop te raziskovalne organizacije, ki danes v okviru administracije in drugih skupnih služb združuje šestnajst inštitutov in ki je tudi Inštitutu za izseljenstvo lahko že tedaj ponudila ugodnejše materialne in organizacijske pogoje za kadrovske razširitev in z njo povezano izvajanje načrtovanega raziskovalnega programa. Slednji je namreč poudarjal zlasti interdisciplinarni vidik raziskovanja slovenske izseljenske problematike, koncept, ki spričo pičlih možnosti za kadrovske razširitev pod tedanjo upravo SAZU ni mogel imeti obetavnih izgledov. Akademik Stanonik, ki je bil tedaj zaposlen kot redni profesor na ljubljanski Filozofski fakulteti, se je moral s to priključitvijo v imenu širših raziskovalnih interesov odpovedati svojemu upravništvu, saj so tedanja administrativna določila izključevala kakršnokoli (polno) vzporedno zaposlitev upravnikov inštitutov ZRC SAZU. Svoje delo je nadaljeval v znanstvenem svetu Inštituta, ki se je preimenoval v Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

Že v prvih letih po vključitvi v Znanstvenoraziskovalni center je bil uresničen večji del dosedanje kadrovske razširitve Inštituta. Danes je na Inštitutu zaposlenih devet raziskovalcev, in sicer znanstveni svetniki Marjan Drnovšek, Irena Gantar Godina in Janja Žitnik, višja znanstvena sodelavka Breda Čebulj Sajko, znanstveni sodelavki Marina Lukšič - Hacin in Mirjam Milharčič - Hladnik, asistent z doktoratom Zvone Žigon (po odhodu na Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu pri Ministrstvu za zunanje zadeve je na Inštitutu v dopolnilnem delovnem razmerju) ter asistenta Dean Ceglar in Jernej Mlekuž, ki sta pravkar zaključila magistrski študij. S takšno kadrovske sestavo so na Inštitutu zastopane naslednje znanstvene discipline (po kronološkem vrstnem redu zaposlitve posameznih raziskovalcev): literarne vede, etnologija, zgodovina (trenutno trije raziskovalci), sociologija, politologija, kulturna antropologija in geografija. Za izvedbo strokovnih nalog in reden potek obsežnega administrativnega in tehničnega dela v okviru raziskovalnega programa Inštituta skrbi samostojna strokovna delavka

² Breda Čebulj - Sajko, Preteklo in sedanje delovanje Inštituta za slovensko izseljenstvo, *Dve domovini/Two Homelands*, št. 1, 1990, 11-20.

³ Prav tam.

Špela Marinšek, od številnih zunanjih sodelavcev pri projektih pa je doslej najtesneje sodeloval z Inštitutom izr. prof. dr. Mihael Kuzmič.

V funkciji upravnika/upravnice in pozneje predstojnice Inštituta so akademiku dr. Janezu Stanoniku po letu 1986 sledili dr. Andrej Vovko, dr. Janja Žitnik, dr. Irena Gantar Godina in sedanja predstojnica dr. Marina Lukšič - Hacin. Vsak od njih je v času svojega mandata zapustil v zgodovini delovanja Inštituta razpoznaven pečat. Prvi je v problematičnem začetnem obdobju številnih ovir in nejasnosti, ki so bile posledica nedorečenih reform v okviru republiške znanstvene administracije, med drugim našel ugodno začasno rešitev prostorske stiske Inštituta, druga se je posvetila širjenju in krepitvi mednarodnih stikov Inštituta in vzpostavila plodno sodelovanje z zunanjimi sodelavci, tretja je Inštitutu prispevala predvsem dragocene nove izkušnje na področju organiziranja širše zastavljenih mednarodnih simpozijev. Sedanja predstojnica dr. Marina Lukšič - Hacin, ki sodi med mlajše predstojnice in predstojnike inštitutov ZRC SAZU, je s svojim vsestranskim smislom za vodenje in koordinacijo dela prijetno presenetila tako sodelavce kot širšo strokovno javnost. Pod njenim vodstvom je delo Inštituta postalo bolj načrtno in usklajeno, k čemur bistveno pripomorejo vsakotedenski delovni sestanki vseh zaposlenih na Inštitutu. Programska skupina, ki jo vodi dr. Marjan Drnovšek, je začela uresničevati ambicioznejši in pestrejši raziskovalni program, njegovo uspešno izvajanje pa je vsekakor pogojeno tudi z mnogo bolj urejenim finančnim poslovanjem Inštituta in vsako leto še z dodatno razširjeno mrežo mednarodnega sodelovanja. Posledica omenjenih sprememb je bistveno večja odmevnost raziskovalnih rezultatov Inštituta v Sloveniji in tujini.

Dr. Marjan Drnovšek se je poleg uspešnega vodenja programske skupine izkazal tudi v vlogi novega urednika pričujoče revije. V sorazmerno kratkem času mu je uspelo uresničiti zamisel o izdajanju tematskih števil in rednejšem posredovanju znanstvenih rezultatov z izdajanjem dveh števil revije letno, kar je nedvomno pogojeno s povečanim obsegom uredniškega in administrativnega dela.⁴

V funkciji predsednika/predsednice Znanstvenega sveta Inštituta so se po letu 1986, ko je Inštitut prešel pod upravo ZRC SAZU, izmenjavali akademiki iz I. in II. razreda SAZU. Sedanja predsednica Znanstvenega sveta je dr. Breda Čebulj Sajko, med člani pa sta poleg znanstvenih svetnikov Inštituta in njegove predstojnice še dva akademika, in sicer dr. Janez Stanonik, ki je član Znanstvenega sveta vse od ustanovitve Inštituta in hkrati član uredniškega odbora pričujoče revije (prav tako od njene ustanovitve), in dr. Vasilij Melik, ki je do nedavnega vodil Znanstveni svet Inštituta. Inštitut ima svojo predstavnico tudi v Znanstvenem svetu ZRC SAZU.

Delo Inštituta poteka v okviru raziskovalnega programa *Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva* in v okviru tekočih raziskovalnih projektov. Od uvedbe projektnega financiranja leta 1993 do leta 2001 so raziskovalci Inštituta izvedli vrsto temeljnih in aplikativnih raziskovalnih projektov. Med letošnjimi je bil projekt *Stanje*

⁴ Poleg tega je bila revija letos uvrščena v seznam indeksiranih revij, pri katerih se znanstveni članki v postopku bibliografske evalvacije vrednotijo še z dodatnimi točkami.

in perspektive slovenskega povratništva (vodja J. Žitnik), ki se je zaključil s koncem junija, pravkar pa potekajo projekti *Stanje arhivskega, muzejskega in knjižničarskega gradiva pri slovenskih izseljencih po svetu* (vodja B. Čebulj Sajko), *Vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne tradicije med izseljenci* (vodja M. Lukšič - Hacin), *Sodobni (slovenski) misijonar kot izseljenec* (Z. Žigon) in *Slovenci v Afriki* (Z. Žigon). Letos sodelujejo raziskovalci Inštituta v mednarodnih projektih *Slovenci in Čehi: trajno prijateljstvo?* (I. Gantar Godina), *Comenius - Migration and Intercultural Relations: Challenge for European Schools Today* (J. Mlekuž) in *Unesco - Comparative Education Programme in Euro-Mediterranean Studies* (M. Lukšič - Hacin).⁵ Razen tega so posamezni raziskovalci še zlasti dejavni pri (so)organiziranju in postavitvi razstav s področja slovenskega izseljenstva.⁶

M. Drnovšek, I. Gantar Godina in M. Lukšič - Hacin dopolnjujejo svoje raziskovalno delo z rednim ali občasnim pedagoškim delom na različnih fakultetah Univerze v Ljubljani, poleg njih pa z mentorskim delom sodelujeta pri nastajanju diplomskih nalog in podiplomskih del s področja izseljenskih študij tudi B. Čebulj Sajko in J. Žitnik. Nepogrešljiv sestavni del letnih programov Inštituta so individualni študijski obiski in raziskovalno delo v tujini, ki ga izvajajo bodisi mladi ali formirani raziskovalci.⁷ Mednarodno sodelovanje Inštituta se je v zadnjih letih okrepilo zlasti v okviru tesnejšega in rednejšega sodelovanja z raziskovalnimi ustanovami in inštituti za migracijske študije v drugih državah Evrope, z Mednarodnim sociološkim inštitutom s sedežem v Izraelu ter z izseljenskimi organizacijami in posamezniki v Afriki, na Arabskem polotoku in na Daljnem vzhodu. V okviru posameznih dejavnosti se nadaljujejo že pred časom vzpostavljeni stiki z inštituti, organizacijami in aktivnimi posamezniki v ZDA, Avstraliji in Kanadi.

Inštitut za slovensko izseljenstvo zdaj že vsako leto organizira mednarodno znanstveno konferenco, sklop predavanj in/ali okroglo mizo o izseljenski problematiki. Od leta 1992, ko je organiziral 1. redno mednarodno posvetovanje raziskovalcev izseljenstva v Ljubljani z naslovom *Dosežki in načrti v raziskovanju slovenskega izseljenstva*, se je v njegovi organizaciji zvrstilo deset mednarodnih simpozijev in okroglih miz. Leta 1993 je Inštitut sodeloval pri organizaciji drugega rednega srečanja raziskovalcev izseljenstva na Opčinah pri Trstu - posvečeno je bilo vzrokom, smerem in načinom izseljevanja Slovencev v različnih obdobjih; leta 1995 je pripravil tretje posvetovanje v Portorožu, tokrat na temo *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje*. Leta 1998 je v organizaciji Inštituta potekal prav tako v Portorožu mednarodni simpozij

⁵ Več o tekočih projektih, mednarodnem sodelovanju in raziskovalnih rezultatih Inštituta v: ZRC SAZU: Poročilo o delu 2001, Ljubljana: ZRC SAZU, 2002, 105-112.

⁶ Najaktivnejši na tem področju so M. Drnovšek, B. Čebulj Sajko, D. Ceglar, ki vzporedno s svojim raziskovalnim delom skrbi tudi za urejanje in popis arhivskih fondov Inštituta, in J. Mlekuž, mladi raziskovalec, ki se redno vključuje v večino skupnih dejavnosti Inštituta.

⁷ V tujini trenutno raziskovalno deluje Mirjam Milharčič Hladnik, ki preučuje vlogo in pomen žensk za ohranjanje slovenske kulturne dediščine med slovenskimi izseljenci v Združenih državah Amerike in Kanadi.

100. obletnica rojstva Louisa Adamiča – Intelektualci v diaspori. Leta 1999 je bila zopet v Portorožu letna konferenca AEMI (Association of European Migration Institutions) z okroglo mizo *Tisk in izseljenstvo*, v Ljubljani pa okrogla miza *Avtobiografska metoda*. Leta 2000 so v Ljubljani potekali *Dnevi Inštituta za slovensko izseljenstvo*, ki so med drugim vključevali razstavo, sklop predavanj in okroglo mizo *Slovensko izseljensko gradivo*. Leta 2001 je Inštitut pripravil v Gozdu Martuljku mednarodni simpozij *Kulturno-umetniška dejavnost izseljencev in njeno mesto v sodobni kulturi*. Leta 2002 je (so)organiziral dve okrogli mizi v Ljubljani: *Ženske v manjšinskih skupnostih in Odnos Slovencev do izseljencev*, pravkar pa se zaključujejo priprave za letošnje mednarodno znanstveno posvetovanje *Sezonstvo in izseljenstvo v Panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije*, ki bo v Murski Soboti od 22.–25. oktobra 2002. Na čelu organizacijskih priprav za omenjene simpozije in okrogle mize so se zvrstili že domala vsi raziskovalci Inštituta.

Izdajateljska dejavnost Inštituta obsega izdajanje znanstvene revije *Dve domovini/Two Homelands* (dosedanji uredniki: A. Vovko, M. Drnovšek, J. Žitnik in od leta 2001 znova M. Drnovšek), informativnega *Biltena* (dosedanji uredniki: B. Čebulj Sajko, Z. Žigon in J. Mlekuž) in monografske zbirke *Migracije* (ur. J. Žitnik). Raziskovalci Inštituta so hkrati tudi souredniki drugih znanstvenih revij in publikacij (največ M. Drnovšek), njihova vsakoletna znanstvena in strokovna bibliografija pa obsega – poleg ocen, poročil, poljudnih člankov ter prispevkov v enciklopedijah, leksikonih, učbenikih in radijskih oz. televizijskih oddajah – nekaj monografij in nekaj desetini objav v odmevnejših domačih in tujih znanstvenih in strokovnih publikacijah ter prek 20 prispevkov na (večinoma mednarodnih) znanstvenih konferencah. Od leta 1994 so sodelavci Inštituta objavili samo pri Založbi ZRC enajst monografij in zbornikov,⁸ pri drugih založbah pa še ravno toliko. Skupaj so torej doslej prispevali dvaindvajset monografskih izdaj s področja izseljenskih študij.

Seveda pa namen delovanja tovrstnega inštituta ne more biti zgolj akademski. Med prednostnimi cilji Inštituta je vključevanje vladnih teles, šolstva, arhivov, muzejev, kulturnih medijev in najširše javnosti v reševanje aktualnih problemov, s katerimi se soočajo slovenski izseljenci. Prav na tem področju je Inštitut v zadnjih letih sprožil nekaj vidnih premikov, kar se odraža v mnogo pogostejši obravnavi izseljenske

⁸ Ta dela so: J. Žitnik, *Orel in korenine med »brušenjem« in cenzuro*, 1995 (ZRC, 6); Zbornik *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje*, ur. I. Gantar Godina, 1996; Z. Žigon, *Otroci dveh domovin: Slovenstvo v Južni Ameriki*, 1998; *Intelektualci v diaspori: Zbornik referatov simpozija ob stoti obletnici rojstva Louisa Adamiča*, ur. I. Gantar Godina, 1999; M. Lukšič-Hacin, *Multikulturalizem in migracije*, 1999 (Zbirka ZRC, 22); *Slovenska izseljenska književnost*, 3 zvezki, ur. J. Žitnik s sodelovanjem H. Glušič, 1999 (sozaložnik založba Rokus); B. Čebulj Sajko, *Razpotja izseljencev: Razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*, 2000; Dean Ceglar, *Vodnik po arhivskem gradivu Inštituta za slovensko izseljenstvo*, 2000; M. Lukšič-Hacin, *Zgodbe in pričevanja: Slovenci na Švedskem*, 2001; Z. Žigon, *Iz spomina v prihodnost: Slovenska politična emigracija v Argentini*, 2001 (Migracije, 1); M. Kuzmič, *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA 1893–1924: Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti*, 2001 (Migracije, 2).

problematike v omenjenih institucijah ter v povečani prisotnosti samih izseljencev pri skupnem načrtovanju poti do ustreznih rešitev.

O tem, da je delo na Inštitutu vsestransko, intenzivno, skrbno načrtovano, usklajeno in produktivno, mi vsakodnevna izkušnja v okviru skupnega izvajanja delovnega programa in projektov ne dopušča nobenega dvoma. Kaj pa vzdušje na Inštitutu? Morda bo kateri od bralcev mnenja, da to vprašanje ne sodi v »spodobno« jubilejno poročilo o dosedanjem delovanju raziskovalne skupine. O medsebojnih odnosih se je težko odkrito pogovarjati že v samem kolektivu, kaj šele o tem pisati za širšo strokovno javnost. In vendar sem prepričana, da sta lahko prav delovna atmosfera in zrelost medsebojnih odnosov v skupini odločilna dejavnika pri zagotavljanju uspešnih rezultatov in obetavnih perspektiv katerekoli (raziskovalne) skupine. Ker sem od vseh sodelavcev najdlje zaposlena na Inštitutu, mi je celotna zgodovina odnosov in vzdušja na Inštitutu sorazmerno dobro poznana. In ker še zlasti v znanstvenem in strokovnem tisku le redkokdaj spregovorimo o človeški plati svojega bolj ali manj izrazito timskega dela, želim tokrat napraviti izjemo.

Kot vsaka nova, pretežno mlada delovna skupina smo tudi mi v začetnem obdobju potrebovali nekaj časa, da smo se naučili vzpostaviti primerno ravnovesje med individualnim in skupnim interesom, občutkom prijateljske in poklicne pripadnosti, emocionalnimi in strokovnimi vezmi, subjektivnimi zavorami in tehtno profesionalno kritičnostjo. Obdobja tesnih privatnih stikov, sproščenih skupnih izletov in veselih praznovanj so se izmenjavala z mučnimi meseci napetih odnosov, porušene komunikacije, zmotnih presoj in kopičenja nerešenih vprašanj. Danes se mi takšni zapleti v odraščanju skupine zdijo naravni, še zlasti če upoštevam vpliv objektivnih okoliščin, predvsem prepogostih radikalnih reform v sistemu vrednotenja in financiranja raziskovalne dejavnosti. Preseneča me le to, da nekdanje nihanje vzdušja v kolektivu v nobenem trenutku ni moglo vplivati na stabilnost silovitega delovnega zagona domala vsakega člana kolektiva, pa čeprav je njegova vnema tu in tam naletela na nepotrebno blokado, ki se je kajpak sočasno odražala tudi v njegovi delovni učinkovitosti. Pogosto sem se spraševala, kje je vzrok naše trajne osebne motiviranosti, očitnega veselja do tega dela, pristnega zanimanja, ki je neodvisno od trenutnih delovnih pogojev in atmosfere, kolegialne podpore ali nerazumevanja, uspehov, priznanj ali spodrseljavev. Morda je odgovor v dejstvu, da večinoma pripadamo tistim generacijam, ki so si še pred nenadnim porastom brezposelnosti in zaskrbljujočega presežka prijav na številnih oddelkih fakultet lahko mnogo svobodnejše od večine današnjih maturantov izbirale študijsko usmeritev in prihodnji poklic. Veselje do izbranega dela pa je – še zlasti v minimalnih delovnih pogojih – zagotovo najtrdnjše vezivo delovne skupine, ki ji pomaga prebroditi začetne težave in poznejše problematične trenutke.

Prav zaradi te prednosti je lahko Inštitut dve desetletji kljuboval vsem tistim zunanjim in notranjim pretresom, ki so se slej ko prej izkazali za neproduktivne, in se naposled tako rekoč v vseh pogledih stabiliziral. Vzporedno s tem je v zadnjih letih tudi naša skupinska mentaliteta opazno dozorela. Komunikacija je ostala neposredna in odkrita, a je dobila novo razsežnost: postala je tudi korektna. Priznanje in kritiko

delovanja posameznika doživljamo kot priznanje in kritiko delovanja skupine, občutje vsakega člana skupine na delovnem mestu pa je v največji meri odvisno od njegovega izpolnjevanja ali neizpolnjevanja sprejetih odgovornosti. Kaže, da smo nekdaj pravili – »najprej posameznik, šele nato inštitut« in »najprej prijatelji, šele nato kolegi« – postavili na glavo. In rezultat? Ko danes omenim, kje sem zaposlena, ne storim tega le z obilico tople človeške naklonjenosti, temveč tudi z desetino neke zdrave in iz konkretnih dosežkov porojene timske samozavesti.